

आर्ष्टिषेणो देवापिः (वृष्टिकामः)। देवाः। त्रिष्टुप्।

बृहस्पते प्रति मे देवतामिहि मित्रो वा यद्वरुणो वासि पूषा।

आदित्यैर्वा यद्वसुभिर्मरुत्वान्स पर्जन्यं शंतनवे वृषाय ॥ १०.०९८.०१

बृहस्पते- हे मेधामन्त्राधिदैवत । मे- मम हृदि । देवतां प्रति- द्योतनशीलतत्त्वानि प्रति । इहि- आगच्छ । मित्रो वा- स्नेहाधिदेवता वा । वरुणो वा- ऋताधिदेवता व । पूषा वा- पोषक आत्मसूर्यो वा । असि- भवसि । आदित्यैर्वा- अखण्डप्रकृतिजैर्देवैश्च । वसुभिः- चित्तवृत्तिस्तम्भकारकशक्तिभिः । वसु स्तम्भे । मरुत्वान्- प्राणविशेषैश्च भवसि । शंतनवे- सर्वभूतहितङ्करायोपासकाय । पर्जन्यम्- वृष्टिम् । वृषाय- वर्षय ॥१॥

आ देवो दूतो अजिरश्चिकित्वान्त्वद्देवापे अभि मामगच्छत्।

प्रतीचीनः प्रति मामा ववृत्स्व दधामि ते द्युमतीं वाचमासन् ॥ १०.०९८.०२

देवापे- देवबन्धो । इति वैदिककोशः । अजिरः- गतिशीलः । चिकित्वान्- ज्ञानी । देवो दूतः- अग्निर्देवदूतः । त्वत्- त्वत्तः । माम् । अभि अगच्छत्- अभ्यागच्छतु । प्रतीचीनः- अस्मदभिमुखः । मां प्रति । आ ववृत्स्व- आगच्छ । ते- त्वदर्थम् । द्युमतीम्- दीप्तियुक्तम् । वाचम्- मन्त्रम् । आसन्- मुखे । दधामि- धृतोस्मि ॥२॥

अस्मे धेहि द्युमतीं वाचमासन्बृहस्पते अनमीवामिषिराम्।

यया वृष्टिं शंतनवे वनाव दिवो द्रप्सो मधुमाँ आ विवेश ॥ १०.०९८.०३

यया । वृष्टिम् । शंतनवे- हितङ्कराय । वनाव- सम्भजेवहि । ताम् । अनमीवाम्- अरोगाम् । इषिराम्- गतिशीलाम् । द्युमतीम्- दीप्तिमतीम् । वाचम् । अस्मे- अस्माकम् । बृहस्पते- मेधाधिदैवत । आसन्- अस्मन्मुखे । धेहि- स्थापय । दिवो द्रप्सः- चिदाकाशरसः । मधुमान्- मधुरः । आ विवेश- त्वदनुग्रहान्मां प्राप्नोति ॥३॥

आ नो द्रप्सा मधुमन्तो विशन्तिन्द्र देहाधिरथं सहस्रम्।

नि षीद होत्रमृतुथा यजस्व देवान्देवापे हविषा सपर्य ॥ १०.०९८.०४

इन्द्र- परमेश्वर । नः- अस्मान् प्रति । द्रप्साः- द्रवणशीलाः । मधुमन्तः- मधुरा रसाः । आ विशन्तु । सहस्रम्- प्रभूतम् । अधिरथम्- रथैश्वर्यम् । रथो लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकः । रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । देहि- प्रयच्छ । देवापे- उपासक । होत्रम्- देवाह्वनाय । निषीद- उपविश । ऋतुथा- यथाकालम् । देवान्- देवताः । यजस्व- उपास्व । हविषा- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्येन । सपर्य- देवान् परिचर ॥४॥

आष्टिषेणो होत्रमृषिर्निषीदन्देवापिर्देवसुमतिं चिकित्वान्।

स उत्तरस्मादधरं समुद्रमपो दिव्या असृजद्वर्ष्या अभि ॥ १०.०९८.०५

आष्टिषेनः- वज्रसेनः । ज्ञानगणसम्पन्नो वा । ऋष्टिर्वज्रं ज्ञानं वेति वैदिककोशः । ऋषिः- क्रान्तदर्शी । देवापिः- देवबन्धुः । देवसुमतिम्- देवानां शोभनमतिम् । चिकित्वान्- जानन् । होत्रम्- देवाह्वनाय । निषीदन्- उपविशति । सः- असावुपासकः स्वयज्ञेन । उत्तरस्मात्- अन्तर्हृदयादात्मभूतात् । अधरं समुद्रं प्रति- बाह्यहृदयं प्रति । समुद्रो हृदयं श्रुतौ अन्तः समुद्रे हृद्यन्तरायुषि इत्यादिषु दर्शनात् । दिव्या अपः- मूलशक्तिधाराः । वर्ष्याः- वर्षणशीलाः । असृजत्- ससर्ज । आधिभौतिके तु अन्तरिक्षात् पार्थिवं समुद्रं प्रति उदकं वर्ष ॥५॥

अस्मिन्समुद्रे अध्युत्तरस्मिन्नापो देवेभिर्निवृता अतिष्ठन्।

ता अद्रवन्नाष्टिषेणेन सृष्टा देवापिना प्रेषिता मृक्षिणीषु ॥ १०.०९८.०६

उत्तरस्मिन्- उत्कृष्टे । अस्मिन् । समुद्रे- आत्माख्ये अन्तरिक्षे वा । आपः- मूलशक्तिधारा उदकानि वा । देवेभिः- द्योतनशक्तिभिः । निवृताः- आवृताः । अतिष्ठन् । ताः । सृष्टाः । आष्टिषेणेन- ज्ञानवर्गसेनेन । देवापिना- देवबन्धुना । प्रेषिताः । मृक्षिणीषु- परिमृष्टासु स्थलीषु । अद्रवन्- स्रवन्ति ॥६॥

यद्देवापिः शंतनवे पुरोहितो होत्राय वृतः कृपयन्नदीधेत।

देवश्रुतं वृष्टिनिं रराणो बृहस्पतिर्वाचमस्मा अयच्छत् ॥ १०.०९८.०७

यत्- यदा । देवापिः । शंतनवे- शङ्करायोपासकाय । होत्राय- देवाह्वनाय । वृतः- आचार्यत्वेन वृतः ।
पुरोहितः- ऋत्विग्भूतः । कृपयन्- कुर्वन् । अदीधेत्- अन्वध्यायत् । तदा । देवश्रुतम्-
अतीन्द्रियश्रुतियोग्यम् । वृष्टिनिम्- मूलशक्तिधाराणां सम्भजनशीलमुपासकम् । रराणः- रममाणः ।
बृहस्पतिः- मेधापतिः । अस्मा- अस्मै । वाचम्- मन्त्रम् । अयच्छत्- प्रददौ ॥७॥

यं त्वा देवापिः शुशुचानो अग्न आष्टिषेणो मनुष्यः समीधे ।

विश्वेभिर्देवैरनुमद्यमानः प्र पर्जन्यमीरया वृष्टिमन्तम् ॥ १०.०९८.०८

शुशुचानः- दीप्तः । आष्टिषिणः- ज्ञानसेनः । देवापिः- देवबन्धुः । मनुष्यः । अग्ने- पावक
सर्वभूतहितकृतो । यम् । त्वा- भवन्तम् । समीधे- उदीपितवान् । स त्वम् । विश्वेभिः- सर्वैः । देवैः ।
अनुमद्यमानः- तुष्टस्तुतो हर्षितः । वृष्टिमन्तम्- वर्षणशीलम् । पर्जन्यम् । प्रेरय ॥८॥

त्वां पूर्वं ऋषयो गीर्भिरायन्त्वामध्वरेषु पुरुहूत विश्वे ।

सहस्राण्यधिरथान्यस्मे आ नो यज्ञं रोहिदश्वोप याहि ॥ १०.०९८.०९

त्वाम्- भवन्तम् । पूर्वे- प्राचीनाः । ऋषयः- क्रान्तदर्शिनः । गीर्भिः- वाग्भिर्मन्त्रैः । आयन्-
आगच्छन् । त्वाम्- भवन्तम् । अध्वरेषु- ध्वररहितेषु कर्मसु । पुरुहूत- बहुभिर्हूत । विश्वे- सर्वे
उपासकाः प्रपन्नाः । अस्मे- अस्मै । सहस्राणि- प्रभूतम् । अधिरथानि- रथैश्वर्यम् । भवतु । नः-
अस्माकम् । यज्ञम्- उपासनम् । रोहिदश्व- ज्वलत्प्राण । आ- आभिमुख्येन । उप याहि-
आगच्छ ॥९॥

एतान्यग्ने नवतिर्नव त्वे आहुतान्यधिरथा सहस्रा ।

तेभिर्वर्धस्व तन्वः शूर पूर्वीर्दिवो नो वृष्टिमिषितो रिरीहि ॥ १०.०९८.१०

अग्ने- पावक सर्वभूतहितरत्युद्भूतसङ्कल्प । त्वे- त्वयि । नवतिर्नव सहस्रा- प्रभूतम् । अधिरथा-
रंहणैश्वर्यम् । एतानि- इदम् । आहुतानि- समर्पितम् । तेभिः- तेन रंहणैश्वर्येण । शूर- समर्थ । पूर्वीः-

बहूनि । तन्वः- अस्मद्रूपाणि । वर्धस्व । नः- अस्मभ्यम् । वृष्टिम्- मूलशक्तिधारामयं वर्षणम् ।
इषितः- प्रेरितः । रिरीहि- वर्षय ॥१० ॥

एतान्यग्ने नवतिं सहस्रा सं प्र यच्छ वृष्ण इन्द्राय भागम् ।

विद्वान्पथ ऋतुशो देवयानानप्यौलानं दिवि देवेषु धेहि ॥ १०.०९८.११

अग्ने- पावक सर्वभूतहितक्रतो । एतानि- इमम् । नवतिं सहस्रा- प्रभूतम् । भागम् । वृष्णे- वर्षकाय ।
इन्द्राय- परमेश्वराय । सम- सम्यक् । प्रयच्छ- प्रदेहि । विद्वान्- ज्ञानी सन् । ऋतुशः- यथाकालम् ।
देवयानान् पथः- विद्यामार्गानुपदिश । अपि- अपि च । औलानम्- आर्द्रहृदयम् । ओलमार्द्रम् ।
ओलसम्बन्धी औलानः । दिवि- दिव्ये धाम्नि । देवेषु- द्योतनशक्तिषु । धेहि- स्थापय ॥११ ॥

अग्ने बाधस्व वि मृधो वि दुर्गहापामीवामप रक्षांसि सेध ।

अस्मात्समुद्राद्बृहतो दिवो नोऽपां भूमानमुप नः सृजेह ॥ १०.०९८.१२

अग्ने । मृधः- हिंसकान् । वि बाधस्व- नाशय । दुर्गहा- दुर्गहाणि वृत्राणि । वि- विनाशय ।
अमीवाम्- रोगम् । अप- अपगमय । रक्षांसि- स्वार्थैकपराणि । अप सेध- अपवारय । अस्मात्-
एतस्मात् । बृहतः- महतः । दिवः समुद्रात्- आत्मसमुद्रादन्तरिक्षाद्वा । नः- अस्मभ्यम् । अपां
भूमानम्- मूलशक्तिधाराप्रवाहमुदकसङ्घं वा । इह- अत्र । उप सृज ॥१२ ॥